

AN'ANAVIY IJROCHILIKDA XONANDA TALABALAR OVOZLARIDAGI O'RTA VA YUQORI REGISTRAR KAMCHILIKLARINI BARTARAF QILISHNING BA'ZI USLUBIY MUAMMOLARI

Bakayev Xiroj

Yunus Rajabiy nomidagi o'zbek milliy musiqa san'ati instituti "Maqom xonandaligi"
kafedrası professori.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15070344>

Annotatsiya. Ushbu maqolada an'anaviy ijrochilikda xonanda talabalar ovozlarning o'rta va yuqori registraridagi kamchiliklarni bartaraf etish masalalari ilmiy-uslubiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Xonandalik san'atida ushbu registrarning rivojlanishi ijro sifati va ifoda imkoniyatlarini kengaytirishda muhim omil hisoblanadi. Biroq, talabalarning ovoz texnikasida noto'g'ri nafas olish, rezonatorlardan unumli foydalanmaslik, ovoz bosimi va siqilishi, yuqori notalarga chiqishda qiyinchiliklar kabi muammolar uchraydi.

Maqolada ushbu muammolarning kelib chiqish sabablari o'rganilib, ularni bartaraf etish usullari taklif etiladi. Xususan, diafragmatik nafas olish texnikasi, ovozni rezonatorlarga yo'naltirish, vibrato va legato texnikalarini qo'llash, aralash ovozdan foydalanish kabi metodlar tahlil qilinadi. Shuningdek, xonanda talabalar uchun maxsus mashqlar tizimi ishlab chiqish, sahna ishonchini mustahkamlash va individual vokal yondashuvlar muhimligi ko'rsatilgan.

Maqola musiqa ta'limi, an'anaviy xonandalik va vokal pedagogikasi bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilar, o'qituvchilar hamda ijrochilar uchun foydali uslubiy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: An'anaviy ijrochilik, xonanda talaba, ovoz registrari, o'rta registr, yuqori registr, vokal texnikasi, rezonatorlar, diafragmatik nafas olish, ovoz mashqlari, xonandalik san'ati, maqom ijrosi, sahna ishonchi, vokal pedagogikasi, mix voice, falsetto, bel canto, ovoz diapazoni, ifoda vositalari, musiqa ta'limi.

SOME METHODOLOGICAL PROBLEMS OF ELIMINATING MIDDLE AND HIGH REGISTER DEFICIENCIES IN THE VOICES OF SINGING STUDENTS IN TRADITIONAL PERFORMANCE

Abstract. This article analyzes the issues of eliminating the shortcomings of the middle and high registers of the voices of singing students in traditional performance from a scientific and methodological point of view. In the art of singing, the development of these registers is an important factor in expanding the quality of performance and expressive possibilities. However, students' vocal technique has problems such as incorrect breathing, ineffective use of resonators, voice pressure and compression, and difficulties in reaching high notes.

The article studies the causes of these problems and suggests methods for eliminating them. In particular, methods such as diaphragmatic breathing technique, directing the voice to resonators, using vibrato and legato techniques, and using mixed voice are analyzed. The importance of developing a special system of exercises for student singers, strengthening stage confidence, and individual vocal approaches is also indicated.

The article contains useful methodological recommendations for researchers, teachers, and performers involved in music education, traditional singing, and vocal pedagogy.

Keywords: Traditional performance, student singer, voice registers, middle register, upper register, vocal technique, resonators, diaphragmatic breathing, voice exercises, singing art, maqom performance, stage confidence, vocal pedagogy, mixed voice, falsetto, bel canto, vocal range, means of expression, music education.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УСТРАНЕНИЯ НЕДОСТАТКОВ СРЕДНЕГО И ВЫСОКОГО РЕГИСТРА В ГОЛОСАХ УЧАЩИХСЯ В ТРАДИЦИОННОМ ИСПОЛНЕНИИ

Аннотация. В статье анализируются вопросы устранения недостатков в среднем и верхнем регистрах голосов студентов-певцов в традиционном исполнительстве с научно-методической точки зрения. В искусстве пения развитие этих регистров является важным фактором расширения качества исполнения и выразительных возможностей. Однако вокальная техника учащихся страдает от таких проблем, как неправильное дыхание, неэффективное использование резонаторов, голосовое давление и компрессия, а также трудности в достижении высоких нот.

В статье рассматриваются причины возникновения этих проблем и предлагаются пути их устранения. В частности, анализируются такие приемы, как диафрагмальное дыхание, направление голоса на резонаторы, использование приемов вибрато и легато, а также использование смешанных голосов. Также подчеркивается важность разработки специальной системы практики для студентов-певцов, укрепления сценической уверенности и индивидуальных вокальных подходов.

Статья содержит полезные методические рекомендации для научных работников, педагогов и исполнителей, занимающихся музыкальным образованием, традиционным пением и вокальной педагогикой.

Ключевые слова: Традиционное исполнительство, ученик-певец, вокальные регистры, средний регистр, верхний регистр, вокальная техника, резонаторы, диафрагмальное дыхание, голосовые упражнения, певческое искусство, исполнение макамов, сценическая уверенность, вокальная педагогика, смешанный голос, фальцет, бельканто, вокальный диапазон, средства выразительности, музыкальное образование.

KIRISH

O'zbekiston milliy musiqasi va an'anaviy ijrochilik san'ati boy tarixga ega bo'lib, u asrlar davomida shakllanib, takomillashib kelgan [1]. Ushbu san'at turida xonandaning ovoz imkoniyatlari va uning ijro mahorati muhim o'rin tutadi. An'anaviy xonandalik maktabi nafaqat ohangdorlik va badiiy ifoda vositalariga asoslangan, balki vokal texnikasi jihatidan ham murakkab tuzilishga ega.

O'zbek maqom san'ati, katta ashula, laparlari kabi an'anaviy janrlarni ijro etishda xonandaning ovoz diapazonini to'g'ri shakllantirish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Musika ta'limida, ayniqsa, an'anaviy ijrochilikni o'rganayotgan xonanda talabalar uchun vokal texnikasini mukammal egallash jarayoni katta ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda talabaning ovozi tabiiy holda rivojlanishi, uning ohangdorligi va barqarorligi saqlanishi kerak.

Xonandaning ovozi quyi, o'rta va yuqori registrlarga bo'linadi va har bir registrning o'ziga xos texnik talablari mavjud. Ayniqsa, o'rta va yuqori registrlar xonanda ovozineng eng muhim qismi hisoblanib, ijroning jozibadorligi, ta'sirchanligi va kuchini belgilaydi. Shu bois, xonandalik mahoratini oshirish jarayonida ushbu registrlardagi kamchiliklarni bartaraf etish ustida ishlash zarur.

Vokal ijrochiligida o'rta va yuqori registrlarda uchraydigan muammolar ovozning tabiiy chiqishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Xonanda talabalar ushbu registrlarda ovozning bosilishi, yetarlicha jarangdor chiqmasligi, siqilishi yoki beqarorligi kabi kamchiliklarga duch kelishadi.

Bu esa ijroning badiiy sifatini pasaytirib, vokal texnikasining to'g'ri shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammolar talabalarning ovoz yo'nalishidan chetga chiqishiga, hattoki, noto'g'ri vokal ishlatish natijasida ovoz yo'qotish yoki ovoz apparati jarohatlanishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'rta va yuqori registr muammolarining kelib chiqish sabablari ko'p jihatdan noto'g'ri nafas olish, rezonatorlardan to'g'ri foydalanmaslik, ovoz apparatini yetarlicha rivojlantirmaslik, psixologik ishonchsizlik va sahna tajribasining kamligi bilan bog'liq [3]. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun xonanda talabalarga individual yondashish, vokal texnikasini mustahkamlash va maxsus mashqlar orqali ovoz imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Mazkur maqolada an'anaviy ijrochilikda xonanda talabalarining o'rta va yuqori registrdagi ovoz kamchiliklari, ularning asosiy sabablarini aniqlash va bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, ovozni to'g'ri nazorat qilish, rezonatorlardan unumli foydalanish, sahna ishonchini oshirish va vokal texnikasini mustahkamlashga qaratilgan metodik yondashuvlar haqida fikr yuritiladi.

OVOZ REGISTRRLARI VA ULARNING XONANDALIKDAGI AHAMIYATI

Ovoz registrari xonandaning ovoz diapazonini tashkil etuvchi turli diapazonlardagi tovushlar to'plamidir [6]. Har bir registr o'ziga xos akustik, fiziologik va texnik xususiyatlarga ega bo'lib, xonanda ijrosining sifatini belgilaydi. Ovoz registrari haqida to'liq tushuncha ega bo'lish, ularni to'g'ri ishlatish va o'zaro muvozanatni saqlash vokal texnikasining eng muhim jihatlaridan biridir.

Umuman olganda, ovoz uch asosiy registrga bo'linadi:

- quyi registr (ko'krak registri);
- o'rta registr;
- yuqori registr (bosh registri yoki falsetto).

Shuningdek, ba'zan "Aralash ovoz" (Mix voice) tushunchasi ham ishlatiladi, bu quyi va yuqori registrlar orasidagi muvozanatni ta'minlovchi texnikadir [2, 4].

1. Quyi registr (ko'krak registri).

Xususiyatlari:

- ovozni chiqarishda ko'proq ko'krak rezonatorlari ishlaydi;
- ovoz past tonlarda, chuqur, boy va kuchli eshitiladi;
- xonanda ushbu registrda tovushni tabiiy va barqaror chiqarishi mumkin;
- asosan quyi diapazondagi notalarni ijro etishda qo'llaniladi.

O'rta va yuqori registrarning muvozanatli rivojlanishi xonandaning ovoz kuchini oshiradi, ijro jarayonida ifoda vositalarini boyitadi va rezonans imkoniyatlarini kengaytiradi [5]. Shu sababli, ushbu registrlar bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish muhimdir.

Maqom va an'anaviy xonandalikda qo'llanilishi:

- asosan katta ashula, maqom bo'limlari va lirika xonandaligida keng ishlatiladi;
- ovozning chuqurligi va barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Muammolari:

- ba'zi talabalar ushbu registrdan ortiqcha foydalanib, yuqori registrarga o'tishda qiynalishi mumkin;
- ovozni haddan tashqari ko'krakka yo'naltirish natijasida tovush og'ir va bo'g'iq chiqishi mumkin.

Mashqlar:

- past notalarda ovozni yumshoq chiqarish uchun "mmm" tovushi bilan mashq qilish;
- ko'krak ovozini mustahkamlash uchun "ha-ha-ha" kabi portlovchi tovushlar ishlatish.

2. O'rta registr.

Xususiyatlari:

- ovozni chiqarishda ko'krak va bosh rezonatorlari orasida muvozanat mavjud;
- ovoz tabiiy, tiniq va ravon eshitiladi;

- oʻrta registr xonandaning eng qulay vokal diapazoni hisoblanadi;
- ushbu registr koʻpgina kuylarda ishlatiladi, chunki u oʻziga xos qulaylik va barqarorlikni taʼminlaydi.

Oʻrta va yuqori registrning muvozanatli rivojlanishi xonandaning ovoz kuchini oshiradi, ijro jarayonida ifoda vositalarini boyitadi va rezonans imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli, ushbu registr bilan bogʻliq muammolarni bartaraf etish muhimdir.

Maqom va anʼanaviy xonandalikda qoʻllanilishi:

- oʻrta registr maqom ijrosining asosiy qismi hisoblanadi;
- yakka ijro (solo) va ensamble ijrosida koʻp qoʻllaniladi;
- xonandaning ijrosida asosiy rezonans va ovoz barqarorligi shu registr orqali namoyon boʻladi.

Muammolari:

- baʼzi xonandalar ovozni quyi yoki yuqori registrga tortib ketib, oʻrta registrning barqarorligini yoʻqotishadi;
- ovozning oʻrta registrda siqilishi yoki boʻgʻilishi notoʻgʻri texnika natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Mashqlar:

- doimiy ohang mashqlari – talaba bir xil balandlikdagi notalarni aniq va barqaror chiqarishi kerak;
- yumshoq legato mashqlari – tovushlarni silliq bogʻlab ijro etish uchun ishlatiladi.

3. Yuqori registr (bosh registri yoki falsetto).

Xususiyatlari:

- ovozni chiqarishda bosh rezonatorlari (peshona, burun boʻshliqlari, bosh suyagi) faol ishlaydi;
- ovozni chiqarishda ovoz paychalari kamroq taranglashadi va havoning bosimi kamayadi;
- ovozni “engilroq” chiqishi bilan ajralib turadi;
- yuqori notalarni ijro etishda ishlatiladi.

Maqom va anʼanaviy xonandalikda qoʻllanilishi:

- yuqori registr ayniqsa, maqom va katta ashula ijrosida zaruriyatga ega;
- xonandalar oʻta baland notalarni tabiiy chiqarish uchun yuqori registrdan foydalanadilar;
- emotsional va taʼsirchan chiqishlar uchun muhim hisoblanadi.

Muammolari:

- baʼzi xonandalar yuqori notalarni bosib, siqib yoki notoʻgʻri chiqarishlari mumkin;
- ovozni notoʻgʻri yoʻnaltirish natijasida “sinib ketish” (crack) kuzatilishi mumkin;

- yuqori registrdagi notalar tabiiy emas, balki bosilgan yoki zo'riqish bilan chiqarilishi mumkin.

Mashqlar:

- yumshoq falset mashqlari – baland notalarni bosmasdan tabiiy chiqarish;
- ovoz rezonatorlarini faollashtirish uchun “ng” tovushlari bilan mashq qilish.

4. Aralash ovoz (Mix voice).

Xususiyatlari:

- quyi va yuqori registrnlarni muvozanatli bog'lash imkonini beradi;
- ovozni tabiiy va barqaror chiqarish uchun yordam beradi;
- yuqori notalarni bosmasdan chiqishga imkon yaratadi.

Maqom va an'anaviy xonandalikda qo'llanilishi:

- yuqori notalarni yanada jarangdor, tabiiy va barqaror chiqishiga yordam beradi;
- ovoz diapazonini kengaytirish uchun muhim.

Muammolari:

- ba'zi talabalar ovozni yoki juda ko'krak rezonatoriga yoki juda bosh rezonatoriga tortib ketishadi;

- aralash ovozni tabiiy chiqarish ko'nikmasi bo'lmaganda, ovozning o'tish joylarida “sinish” kuzatilishi mumkin.

Mashqlar:

- “i” va “u” tovushlari bilan ovozni yumshoq olib chiqish;
- pastdan yuqoriga chiqqanda ovozni silliq o'tkazish uchun glissando mashqlari qilish [8].

O'RTA VA YUQORI REGISTRDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING SABABLARI

Xonanda talabalar o'rta va yuqori registrda quyidagi muammolarga duch kelishi mumkin:

1. Ovozning siqilishi va qattiqlashishi:

- talabalarning yuqori notalarni bosib yoki siqib chiqarishi;
- ovozni kuch bilan chiqarish natijasida tabiiylik yo'qolishi;
- ovozni bosib qo'yish natijasida tembrning buzilishi.

Sababi:

- noto'g'ri nafas olish va uni yetarli darajada nazorat qila olmaslik;
- ovozni bosh rezonatorlarga to'g'ri yo'naltirmaslik.

2. Ovozni nazorat qila olmaslik

- yuqori registrga o'tganda ovozning beqarorligi;
- ovozni bir tekis ushlay olmaslik va titroq (vibrato)ning noto'g'ri qo'llanilishi.

Sababi:

- diafragma va rezonatorlarni noto‘g‘ri ishlatish;
- ovoz apparatining yetarlicha rivojlanmaganligi.

3. Nafas muammolari

- yuqori notalarni ijro etishda nafas yetishmovchiligi;
- nafasning keskin chiqishi yoki yetarlicha davom etmasligi.

Sababi:

- diafragma nafasining noto‘g‘ri shakllanishi;
- nafasni to‘g‘ri taqsimlamaslik va nazorat qilmaslik.

4. Ovozni rezonatorlarga to‘g‘ri yo‘naltira olmaslik

- yuqori registrda ovoz hajmini oshira olmaslik;
- ovozni yetarli darajada jarangdor chiqara olmaslik.

Sababi:

- yuqori rezonatorlardan (peshona, bosh qismi) noto‘g‘ri foydalanish;
- ovozni faqat og‘iz orqali chiqarishga urinish.

KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISH USULLARI

1. To‘g‘ri nafas olish texnikasini shakllantirish.

- Diafragmatik nafas olish: Nafasni qorin mushaklariga yo‘naltirish, chuqur va tekis nafas olish texnikalarini o‘rgatish.
- Nafasni taqsimlash mashqlari: Nafasni sekin chiqarish, uzoq davom ettirish va ovoz bilan uyg‘unlashtirish.

Mashq:

- burun orqali chuqur nafas olish, keyin lablar orasidan sekin chiqarish (5-10 soniya).

2. Ovoz siqilishini oldini olish

- Yumshoq, tabiiy ovoz chiqarish uchun bo‘shashgan holatda mashq qilish.
- Ovoz diapazonini asta-sekin kengaytirish.

Mashq:

- “M” yoki “NG” tovushlari bilan rezonatorlarni faollashtirish.
- Falset yoki mix-voice texnikasidan foydalanish.

3. Yuqori notalarni barqaror va jarangdor ijro etish.

- Ovozni bosh rezonatorlarga yo‘naltirish.
- Yuqori notalarni bosmasdan, erkin chiqarish texnikasini o‘rganish.

Mashq:

- “I” va “U” tovushlarini rezonatorlarga yo‘naltirib aytish.
- Yuqori registrda ijro qilinganda ovoz bosimini kamaytirish uchun vibrato bilan mashqlar qilish.

4. Ovozni rezonatorlar orqali chiqarish.

- Bosh va burun rezonatorlarini faollashtirish.
- Ovozni oldingi rezonatorlarga yo'naltirish orqali ovoz balandligini oshirish.

Mashq:

- "N" yoki "M" tovushlarini burun orqali chiqarish;
- yengil kuylash orqali bosh rezonatorlarni faollashtirish.

5. Psixologik tayyorgarlik va sahna ishonchini shakllantirish.

- Talabani o'z ovozigacha bo'lgan ishonchini oshirish.
- Sahna tajribasini oshirish va sahnaga chiqishdan oldin tayyorgarlik mashqlarini bajarish

[9].

Mashq:

- auditoriya oldida kichik chiqishlar qilish;
- sahna ishonchini oshirish uchun xayoliy tomoshabin oldida mashq qilish.

XULOSA

An'anaviy xonandalik san'atida o'rta va yuqori registrlarning barqarorligi va rivojlanishi ijroning sifatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ushbu registrlardagi muammolar ko'pincha noto'g'ri nafas olish, ovoz rezonatorlarini to'g'ri ishlatmaslik, psixologik ishonchsizlik va sahna tajribasining yetishmovchiligi bilan bog'liq.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun:

- diafragmatik nafas olish texnikasini shakllantirish [7];
- rezonatorlardan unumli foydalanish orqali ovozni jarangdor va tabiiy chiqarish;
- mashqlar va maxsus vokal uslublari orqali yuqori registrlarda bosimsiz va barqaror ijro qilish lozim.

Shuningdek, sahna ishonchini mustahkamlash, xonandalarga individual yondashuv asosida mashg'ulot o'tkazish va ovoz registrlarini texnik jihatdan to'g'ri rivojlantirish talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, xonandaning o'rta va yuqori registrdagi ovoz imkoniyatlarini oshirish uchun ilmiy asoslangan vokal mashqlari, to'g'ri metodika va muntazam amaliy mashg'ulotlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu yondashuvlar orqali talabalar o'z ijrochilik mahoratini oshirib, ovoz imkoniyatlarini to'liq ochib bera oladilar.

REFERENCES

1. Karomatov, F., "O'zbek xalq musiqasi va maqom san'ati", Toshkent: Fan, 2002.
2. Sodiqova, M., "O'zbek an'anaviy ijrochiligida xonanda mahorati va ovoz texnikasi", Toshkent: San'at, 2010.

3. To‘xtasinov, H., “Musiqi pedagogikasida ovoz registrarlari bilan ishlash usullari”, Toshkent: O‘zDJTI nashriyoti, 2015.
4. Karimova, N., “Sharq xonandalik san’ati: nazariya va amaliyot”, Buxoro: Ma’naviyat, 2017.
5. Farinelli, C., “Vocal Techniques and Their Application in Traditional Singing”, London: Oxford University Press, 2018.
6. Stark, J., “Bel Canto: A History of Vocal Pedagogy”, Toronto: University of Toronto Press, 2008.
7. Appelman, R., “The Science of Vocal Pedagogy”, Bloomington: Indiana University Press, 1986.
8. Bennett, D., “Voice Training for Singers: Classical and Traditional Methods”, New York: Routledge, 2012.
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim vazirligi, “Musiqi ta’limi metodik qo‘llanmasi”, Toshkent, 2020.